

УДК 343.615;343.347.2

ПРОБЛЕМИ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ В ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Катерина КАТЕРИНЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права й процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

SUMMARY

The article analyzes one of the essential characteristics of the objective of offenses against the person's health – a causal link between the act and the consequences. The analysis of works of scientists involved in this topic, given their own vision on the specifics of establishing causation in crimes against the person's health by different actors.

Key words: crime, crime causal relationship, health, Criminal Code of Ukraine.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується одна з обов'язкових ознак об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи – причинний зв'язок між діянням і наслідками. Здійснюється аналіз праць науковців, які займалися цією проблемою, наведено власне бачення особливостей установлення причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи різними суб'єктами.

Ключові слова: злочин, склад злочину, причинний зв'язок, здоров'я, Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. В юридичній науці є багато публікацій, у яких досліджуються теорії та концепції причинного зв'язку. Не є виключенням і наука кримінального права. На жаль, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [1] не лише не дає визначення причинного зв'язку (для цього існує наука кримінального права), у ньому навіть немає єдиного погляду на визначення поняття, теорій причинного зв'язку і його встановлення, зокрема й у злочинах проти здоров'я особи. Це є передумовою того, що наука кримінального права розглядає причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком із позиції філософії. «Причина у філософії – це таке явище, яке неминує з внутрішньою необхідністю породжує інше явище – наслідок» [2, с. 95].

Актуальність теми. Дослідження із цієї тематики здійснювалися щодо загальних положень причинного зв'язку (В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, О.Л. Тимчук та інші), його теорій; також розглядалися деякі положення щодо його встановлення в злочинах, які вчиняються через необережність (А.А. Музика, С.Р. Багіров) і шляхом бездіяльності (Д.В. Дударець).

Метою статті є характеристика теорій причинного зв'язку та його встановлення в злочинах проти здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато уваги наука кримінального права приділяє дослідженню концепцій причинного зв'язку. До основних із них можна віднести теорію виняткової причинності, теорію необхідної умови «*conditio sine qua non*» («необхідна умова, без якої не може бути...»), теорію адекватної причинності, теорію еквівалентності, теорію безпосереднього заподіяння, теорію необхідного й випадкового причинного зв'язку та інші [3, с. 193–196]. Іншої думки науковці, які зазначають, що теорія необхідної умови «*conditio sine qua non*» і теорія еквівалентності – це одна й та ж концепція (теорія) [4, с. 203]. Більшість науковців підтримують лише теорію необхідної умови «*conditio sine qua non*» і зазначають, що причинно-наслідковий зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину завжди існує між суспільно небезпечним діянням і його наслідками. Законодавець звертає увагу тільки на той причинно-наслідковий зв'язок, що є необ-

хідним для визнання діяння злочинним і його кваліфікації [5, с. 12].

Однак О.Л. Тимчук наводить аргументи, які свідчать про теоретичну й практичну непереконливість домінуючої в науці концепції «необхідного спричинення». По-перше, не зовсім вразливим для критики є намагання прихильників цієї концепції спиратися переважно на основні положення діалектичного матеріалізму. По-друге, ця теорія використовує аберації на кшталт понять «необхідний / випадковий причинний зв'язок» (насправді йдеться про необхідний або випадковий характер самих небезпечних наслідків). По-третє, недостатньо обґрунтованим є положення, яке становить квінтесенцію цієї теорії: підставою кримінальної відповідальності є лише необхідний причинний зв'язок, а за наявності «випадкового причинного зв'язку» кримінальна відповідальність особи виключається. По-четверте, теорія «необхідного спричинення» не використовується в правозастосовній діяльності, оскільки не пропонує операціональних критеріїв установлення юридично значущого причинного зв'язку [6, с. 9–10].

Науковці обґрунтовують переваги теорії безпосереднього (прямого) причинного зв'язку, яка є спеціальною юридичною, тобто враховує специфіку практичних потреб кримінального права. Її зміст полягає в тому, що значущим для кримінальної відповідальності є лише безпосередній (прямий) причинний зв'язок, який має місце тоді, коли між протиправним діянням особи та наслідками не існує жодних юридично релевантних проміжних подій (факторів). Причинний зв'язок є прямим і тоді, коли винний для досягнення злочинного результату навмисно використовує технічні механізми, сили природи, осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності, осіб, які діяли в стані вибачальної помилки, або осіб, які виконували обов'язковий для них наказ чи розпорядження (окрім явно злочинного). Опосередкований причинний зв'язок має місце за наявності між діянням обвинувачуваного й наслідками незалежних від його волі сил, які перервали юридично значущий каузальний ланцюг. У цьому разі кримінальна відповідальність особи виключається. Тому не можна плутати безпосередність причинного зв'язку в юридичному сенсі з філософським значенням цього терміна. Концепція безпосереднього (прямого) причинного зв'яз-

ку застосовується органами досудового слідства та суду, експертами. Однак ця теорія дає лише загальні орієнтири встановлення причинного зв'язку: під час кваліфікації окремих категорій і складів злочинів повинна враховуватися їхня специфіка [6, с. 9–10].

Кримінально-правова теорія визначає, що встановлення причинного зв'язку є обов'язковим у матеріальних складах злочинів, до яких належать і злочини проти здоров'я особи. «Причинним зв'язком у кримінальному праві є зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю (причиною)) і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку» [7, с. 136]. Але деякі науковці вважають, що об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом описується за допомогою двох обов'язкових ознак – діяння та наслідків, а причинний зв'язок є ознакою наслідків [8, с. 413]. Хоча ця позиція і є логічною, проте вона породжує низку дискусій.

Обговорюються також питання щодо неподільності або навпаки, причинного зв'язку об'єктивного та суб'єктивного критеріїв. Одні науковці (А.А. Музика, С.Р. Багіров, В.О. Навроцький, О.О. Дудоров) підтримують позицію, що питання про причинний зв'язок повинні вирішуватися незалежно, окремо від встановлення вини (від суб'єктивних критеріїв) [9, с. 208–209]. Інші обґрунтовують єдність і неподільність двох кримінально-правових категорій у причинному зв'язку, що нерозривно пов'язані між собою (об'єктивного та суб'єктивного). Такий інтегрований підхід до розуміння причинного зв'язку дає змогу, з одного боку, розкрити сутність вини (воля, свідомість) особи, яка вчинила злочин, а з іншого – процес розвитку причинного зв'язку [10, с. 11].

Підтримуємо позицію, що дослідження причинного зв'язку доцільно проводити в певній послідовності: 1) перша ланка причинності – конкретна суспільно небезпечна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину; 2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку; 3) діяння має відігравати в ланцюгу детермінації роль необхідної передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключаючи із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатися в тому, що без нього наслідок не настав би); 4) діяння має бути визнане причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації; 5) спочатку треба встановлювати причинний зв'язок, який має об'єктивний характер, а далі – можливість його передбачення суб'єктом злочину [9, с. 208–209].

Отже, склади злочинів проти здоров'я особи – це всі види тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 КК України), побої й мордування (ст. 126), катування (ст. 127), зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130) і зараження венеричною хворобою (ст. 133), що передбачені розділом II (злочини проти життя та здоров'я особи). За особливостями конструкції об'єктивної сторони складу злочину вони належать до матеріальних (крім тяжкого тілесного ушкодження, небезпечного для життя в момент заподіяння, і свідомого піддавання іншої особи небезпеці зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 130 КК України), це формальний склад злочину). Тому встановлення всіх його ознак є обов'язковим як для судово-медичних експертів, так і для працівників правоохоронних органів.

Проаналізовані кримінальні справи злочинів проти здоров'я особи дають можливість зробити висновок, що лише в окремих випадках судово-медичний експерт після встановлення причинного зв'язку між діяннями та наслідками здійснює його опис, але в цілому такий опис не здійс-

нюється. «Синець в області живота зліва й стан загрози передчасних пологів, який виник, знаходяться в прямому причинному зв'язку й за ступенем тяжкості належать до категорії тілесних ушкоджень середньої тяжкості, за ознакою тривалого розладу здоров'я» [11]. «Весь наведений комплекс тілесних ушкоджень міг утворитися внаслідок дії тупих предметів незадовго до настання смерті, має ознаки тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя й перебуває в прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням смерті» [12]. «Ушкодження, описані в п. 1.2 і п. 1.3, виникли внаслідок не менше як двох травматичних (ударних) дій тупим твердим предметом (предметами) з обмеженою контактуючою поверхнею. Ці ушкодження мають ознаки (щодо живих осіб) легких тілесних ушкоджень (згідно з п. 2.3.5 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, наказ МОЗ № 6 від 17.01.1995 р.) і в причинному зв'язку з фактом настання смерті не знаходяться» [13]. «З об'єктивної сторони злочин характеризується спричиненням легкого тілесного ушкодження, наслідками у виді їх спричинення потерпілій особі, причинним зв'язком від нанесеними тілесними ушкодженнями та їх наслідками» [14].

Судово-медична експертиза проводиться з метою встановлення наявності причинного зв'язку між діянням (дією, бездіяльністю) і наслідками, що настали (ступінь тяжкості тілесних ушкоджень), судово-медичним експертом відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі – Правила). Однак зазначені Правила містять різну термінологію, а саме: «причинний зв'язок», «причинно-наслідковий зв'язок», «прямий причинно-наслідковий зв'язок» і «характер причинно-наслідкових зв'язків». Крім того, Правила визначають обов'язкове встановлення зв'язку лише щодо деяких ознак тяжкого тілесного ушкодження, а саме: небезпека для життя в момент заподіяння; психічна хвороба; переривання вагітності. Так, у п. 2.1.2 Правил зазначено, що загрозливий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку. Щодо психічної хвороби, то діагноз психічного захворювання й причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулося, встановлюється психіатричною експертизою (п. 2.1.5). Так само тілесне ушкодження, що призвело до переривання вагітності (незалежно від її строку), належить до тяжких за умов, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок (п. 2.1.7). Також Правила містять неоднозначну термінологію. Це «характер причинно-наслідкових зв'язків» (п. 4.7) і «необов'язкове» встановлення умовно смертельного ушкодження. У п. 4.8 Правил зазначено, що «встановлюючи причинний зв'язок між ушкодженням і смертю, судово-медичний експерт не повинен характеризувати тілесні ушкодження як безумовно чи умовно смертельні. У випадках, коли між ушкодженням і смертю є причинний зв'язок, ці ушкодження можуть бути оцінені ним як смертельні». Тут доречно рекомендаційну термінологію «можуть бути» замінити на «мають бути».

Крім того, Правила надають рекомендації щодо встановлення причинного зв'язку «інших обставин», які не стосуються справи, але впливають на формулу кваліфікації. «У разі загострення попередніх захворювань після заподіяння тілесного ушкодження інші наслідки ушкодження, що зумовлені не власне характером цього ушкодження, а випадковими обставинами (наприклад, алкогольним сп'янінням, правцем), індивідуальними особливостями організму (наприклад, гемофілією), дефектами надання медичної допомоги тощо не повинні враховуватися під

час оцінки ступеня тяжкості. У таких випадках експерт зобов'язаний указувати характер причинно-наслідкових зв'язків між ушкодженням і такими наслідками» (п. 4.7). У цьому разі термін «характер причинно-наслідкових зв'язків» визначає випадковий причинний зв'язок, що передбачає настання нетипових наслідків. Прикладом такого причинного зв'язку є вирок Святошинського районного суду м. Києва. Відповідно до обставин дії винної особи кваліфікували за ч. 2 ст. 125 КК України, оскільки особа завдала таких ушкоджень: а) забійна рана голови; неповний відрив хрящів носа, що мають ознаки легких тілесних ушкоджень із короткочасним розладом здоров'я та не мають причинного зв'язку з настанням смерті; б) садна та синці на обличчі, що мають ознаки легких тілесних ушкоджень і не мають причинного зв'язку з настанням смерті. Ці ушкодження утворились від дії тупого (тупих) предмета (предметів) незадовго до настання смерті (40–60 хвилин). Після заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень він прожив близько 40–60 хвилин і міг скоювати активні дії в повному обсязі. Однак за життя потерпілий хворів на хронічну ішемічну хворобу серця, що й призвело до настання смерті [15]. Тобто специфічні особливості організму людини, які особа не передбачала, призводять до неочікуваного наслідку. Відповідальність у такому разі настає за спричинені дії, а не за несподіваний результат. Теорія кримінального права та науковці підтримують цю позицію й зазначають, що під час кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи за їх суб'єктивними ознаками враховуються обставини на боці потерпілого, що впливають на розвиток причинного зв'язку [16].

Є також певні особливості встановлення причинного зв'язку судово-медичним експертом за умови наявності «хворобливо змінених тканин і органів», наприклад, ушкодження ока з пониженою гостротою зору. Правила чітко встановлюють, що «ушкодження хворобливо змінених тканин і органів може бути розцінене за ступенем тяжкості як ушкодження здорових, якщо між цим ушкодженням і несприятливим кінцем є прямий причинний зв'язок» (п. 4.7). Під час дослідження вироків цієї категорії було встановлено, що в усіх випадках втрата будь-якого органу або його функцій незалежно від його стану розцінюється як одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження. Свідченням того є справа Гусятинського районного суду Тернопільської області № 1904/2755/2012, відповідно до якої «потерпілий міг отримати виявлені в нього тілесні ушкодження 13.08.2012 р. за обставин, які зазначені в постанові слідчого про призначення судово-медичної експертизи <...>. Унаслідок цілковитої втрати функції зору на ліве око (при дуже низькій гостроті зору на праве око (лише 0,1)) утрата загальної працездатності в потерпілої особи становить 35% (тобто більше третини)» [17].

Специфікою виявлення причинного зв'язку в деяких злочинах проти здоров'я особи є те, що різні суб'єкти (працівники правоохоронних органів і судово-медичні експерти) мають певні особливості щодо його встановлення. «У випадку смерті за наявності тілесних ушкоджень судово-медичний експерт поряд із вирішенням інших питань зобов'язаний установити наявність чи відсутність причинного зв'язку між ушкодженнями й смертю» (п. 4.8 Правил). Отже, у компетенцію судово-медичного експерта входить встановлення причинного зв'язку між первинними наслідками (тілесними ушкодженнями) і вторинними – смертю особи. Працівники правоохоронних органів, які здійснюють кваліфікацію злочину, на відміну від судово-медичного експерта повинні встановлювати причинний зв'язок між діянням і кінцевим наслідком – смертю особи.

Тому під час встановлення причинного зв'язку в разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що

спричинило смерть потерпілого, на нашу думку, працівники правоохоронних органів обов'язково повинні встановити його ланки (етапи). Ці ланки поєднані між собою та взаємодоповнюють одна одну, тобто їх окреме існування неможливе. Перша ланка – встановлення причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечним наслідком у вигляді тяжких тілесних ушкоджень. Друга ланка – встановлення причинного зв'язку між тяжким тілесним ушкодженням і смертю особи. Але причинний зв'язок між діянням особи й суспільно небезпечним наслідком (смертю потерпілого), який настає, можливий лише тоді, коли наслідок, що настає, є результатом саме цієї дії чи бездіяльності, яка не може випереджати наслідок у часі.

В.О. Беньківський слушно зауважує, що «на основі ознаки «причинний зв'язок» можна вирізняти варіанти розмежування юридичних складів злочинів. Одним із варіантів розмежування є ситуація, коли нормативна характеристика одного діяння передбачає ланку, яка опосередковує спричинення, а для іншого діяння така характеристика відсутня. Яскравим прикладом такого розмежування є розмежування умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК) і умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК). Законодавча характеристика кваліфікованого складу умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК) містить термінологічний зворот, що прямо вказує на опосередковане спричинення смерті, на існування причинного ланцюга «діяння – тяжке тілесне ушкодження – смерть потерпілого». Водночас законодавчо визначений причинний ланцюг відсутній для основного складу умисного вбивства, який відображає той факт, що під час учинення цього діяння спричинення смерті розглядається як безпосереднє» [18]. Інші науковці також підтримують твердження, що «певний різновид опосередкованого причинного зв'язку має місце в злочинах із похідними наслідками: злочинне діяння тут спричиняє проміжний наслідок, який і собі тягне похідний наслідок. Наприклад, причиною смерті, яка вказана в ч. 2 ст. 121 КК, є не тільки діяння саме по собі, а й тяжкі наслідки, що створили реальну загрозу смерті, яка потім і настала» [19].

Висновки. Потрібно зазначити, що особливостями встановлення причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи (прямого (безпосереднього) і опосередкованого) є те, що різними суб'єктами він встановлюється по-різному. Причинний зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю) і наслідками, що настали, встановлюється лише під час здійснення кваліфікації працівниками правоохоронних органів, а під час встановлення причинного зв'язку судово-медичними експертами значно відрізняється, оскільки встановлюється лише між ушкодженням і смертю особи. Тому доречно на законодавчому рівні уточнити рекомендації щодо встановлення причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи для судово-медичних експертів і працівників правоохоронних органів.

Про наявність причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) особи й наслідками, що настали, можна говорити лише коли дія (бездіяльність) була необхідною попередньою умовою злочинного результату.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.
3. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1. Учение о преступлении : [учебник для вузов] / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М. : Изд. «Зерцало», 1999. – 624 с.

4. Строган А.Ю. Состав злочину як підстава кримінальної відповідальності: [навч. посіб.] / А.Ю. Строган. – К. : Атіка, 2007. – 424 с.
5. Миколенко О.М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.08) «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»/ О.М. Миколенко. – О., 2005. – 19 с.
6. Тимчук О.Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»/ О.Л. Тимчук. – Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 19 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
8. Ярмиш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) / Н.Н. Ярмиш. – Х. : «Право», 2003. – 512 с.
9. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підруч.] / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
10. Дударець Д.В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя й здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д.В. Дударець ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2014. – 20 с.
11. Архів Ленінського районного суду м. Миколаєва № 1-кп/489/109/2016р. від 13.06.2016 р.
12. Архів Чернігівського районного суду Чернігівської області №748/1061/16-к від 13.06.2016 р.
13. Архів Кузнецовського міського суду Рівненської області № 565/1152/15-к від 13.06.2016 р.
14. Архів Малиновського районного суду м. Одеси №521/775/15-к від 07.06.2016 р.
15. Архів Святошинського районного суду м. Києва № 759/2929/16-к від 27.10.2016 р.
16. Сенаторов М.В. Проблеми урахування обставин, пов'язаних із потерпілим, при кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи : Матер. наук.-практ. конф. : Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи. 22–23 квітня 2004 р. / Редкол. : Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К. – Х. : «Юрінком Інтер», 2004. – С. 87–93.
17. Архів Гусятинського районного суду Тернопільської області № 1904/2755/2012 від 15.02.2013 р.
18. Беньківський В.О. Причинний зв'язок і проблема розмежування складів злочинів / В.О. Беньківський // Держава і право. Випуск 39. – К., 2008. – С. 517–520.
19. Шевченко Є.В. До питання про причинний зв'язок у злочинах із похідними наслідками / Є.В. Шевченко // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 202.

